

ŞANLIURFA İL MERKEZİNDE AKTARLARINDA SATILAN TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER VE KULLANIMI

Öğretim üyesi Dr. Mustafa ASLAN

Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Biyoloji Eğitimi A.B.D Başkanı Osmanbey Kam.
63150 Şanlıurfa

e-mail. mustafaaslan@harran.edu.tr

Bu araştırma Aralık-Mayıs 2017'de Şanlıurfa il merkezinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Şanlıurfada aktarlarda satılan tıbbi ve gıda takviyesi amaçla kullanılan bitkilerin envanterinin çıkarılması ayrıca bu bitkilerin fitoterapik özelliklerinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında Şanlıurfa ilinde bulunan aktarlar ziyaret edilmiş, işletmede mevcut bulunan ürünlerin listeleri birebir çıkartılmış ve envantere geçirilmiştir. Bitkiler P.H. Davis'in flora of Turkey and the East Aegan Island adlı eser kullanılarak bilimsel isimleri bu türlerin taksonomik teşhisi yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda gıda ve tıbbi amacı için kullanılan 25 familyaya ait, 44 takson ve bunlara ait yerel bilgiler toplanmış, bilimsel Latince adları, kullanılan kısımları ve kullanım amaçları ile birlikte listelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Şanlıurfa aktarları, tıbbi ve aromatik bitkiler, fitoterapi

MEDICAL AND AROMATIC PLANTS AND THEIR USAGE IN SANLIURFA PROVINCE CENTER

113

This research was carried out in December-may 2017 in Sanliurfa province center. The

The purpose of this study is to remove the inventory of the plants used for medical and food fortification sold in Şanlıurfa province as well as the phytotherapeutic properties of these plants. Within the scope of study, the herbailsts being in şanlıurfa were visited and the list of the products that they have were recorted in to inventory. Plants P.H. Davis' scientific name using the flora of Turkey and the East Aegan Island has been identified by taxonomic diagnosis of these species. As a result of this study, 44 plant taxa belonging to 28 families that are used both as vegetables and as mdicine are documented according to latin and usd parts and their uses.

Key Words: Şanlıurfa of herbalists, Medical and Aromatic plants, Pytotherapy

GİRİŞ

Şifalı bitkiler, çok eskiden beri hem hastalık tedavisinde hem de hastalıklardan korunmak amacıyla kullanılmaktadır. Teknolojinin ve modern tıbbın gelişimiyle birlikte bitkilerin içeriğindeki etkili maddeler belirlenmiş ve bu maddelerin sentetikleri üretilerek modern eczacılıkta kullanılmıştır. Doğa ile iç içe olan insanlar şifayı hep doğada aramış ve bu arayışta, tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanımlarının günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Tıbbi ve aromatik bitkiler eski çağlardan günümüze kadar hemen hemen bütün sanayi ve endüstri sektöründe kullanılmakla birlikte ilaç sanayisinin önemli olduğu tıpta, aromatik koku özelliklerinden dolayı kozmetik endüstrisinde, tekstil ve gıda endüstrisinde, temizlik endüstrisinde ve diğer endüstrilerde kullanılmıştır (Tümen, 2012) Tıbbi bitkilerin kök, yaprak, çiçek ve meyve gibi kısımlarından elde edilen ekstraktlar günümüzde kullanılan pek çok tıbbi ilacın ana maddesini oluşturmaktadır (Gül ve Çelik, 2013). Anadolu farklı topoğrafik özelliği, farklı ekoloji yapısı, farklı toprak yapısı ve farklı üç fitocoğrafik kesişme noktasında bulunmasından dolayı zengin bitki çeşitliliğine sahiptir (Akan ve ark 2015). Bu bitki çeşitliliğinin, bitki tarihi varlıklarına ve bölgesel kültürlerle birleşmesinden geçmişten bu güne

çok sayıda bitki türü günlük hayatımızda yerini muhafaza etmiştir (Akan ve ark 2015a., Saya, 2001)). Günümüzde birçok bitki türümüz hem geleneksel gıda takviyesinde hem de tıbbi aromatik amaçlı kullanım miktarlarına bağlı olarak doğal alanları yok edilmesiyle doğadan toplanan bitkiler miktarları karşılayamadığından tarımı yapılarak bu bitkiler yetiştirilmektedir (Arslan ve ark 2015). Örneğin Defne, ada çayı, dağ nanesi, dağ çayı, ıhlamur, biberiye, salep son zamanlarda kekik bunlara dahil edilebilir. Gıda ve tıbbi amaçlı olarak kullanılan bitkilerin tarımı ve işlenmesi bir sektör haline gelmiştir. Gap Bölgesinde 1983 yılından bu yana bitkiler üzerine birçok araştırma yapılmıştır (Özel, 1999). Şanlıurfa toplam 1255 bitki türü olduğu bilinmektedir (Aslan, 2013). Ancak bunların kaç tanesinin tıbbi aromatik ve geleneksel tüketilen bitkiler (gıda amaçlı) bilinmemektedir.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin, büyüme süresi boyunca kendi organlarında depoladıkları değişik etken maddeler vardır.. Fakat bu etken maddelerin bir kısmı doğrudan tedavi amaçlı kullanılmadığı belirtmek gerekir. Her tıbbi ve aromatik bitkide, etkin organik maddenin yanı sıra, bu etkinlikte ilişkisi olmayan başka maddelerde vardır. Gıda takviyesi ve dengeleyici madde olarak tanımlanan bu maddeler, etkin maddenin insan organizması tarafından kabul edilişi bazen hızlandırır bazen de yavaşlatabilir (Şekeroğlu, N., Kocaçalışkan 2015). Bu tıbbi bitkilerin bir özelliğidir. Tıbbi bitkiler, genellikle birden fazla madde içerirler, ve bu etkin maddelerden biri, bitkinin hangi rahatsızlığa karşı kullanılması gerektiğinin belirlemede önemli rolü vardır. Dengeleyici veya yönlendirici maddelerin, bir tıbbi bitkinin tedavi etmede ne oranda etkili olduğu belirlenmesi ancak bitkinin etkin maddesinin kimyasal analizler sonucu belirlenebilir. Böylece bitkinin içerdiği maddelerin etkin alanı tümüyle değişecektir. Fakat, bitkinin içerdiği maddelerin tümü, dengeleyici maddelerde dahil olmak üzere bir bütün oluşturduklarında, o bitkiye özgü etki elde edilebilir. bu durum tıbbi bitkilerin bir başka özelliğidir. Tıbbi ve aromatik bir bitkinin etkin maddeleri, bitkinin tüm organlarında eşit oranda dağılmaz. Etkin maddeler bitkinin yaprak ve gövdesinde, bazen çiçekte, meyvede ve de tohumda, bazen de kökte ve kabuğunda depolanmış olabilir. Bitkinin habitatına, toplama şekline kullanıma hazırlanışına göre, içerdiği maddelerin etkinliğinde değişimler olur. Bitkilerin kullanım şeklinde özen gösterilmese bitkinin hangi kısmı ne oranında nasıl direk yenerek mi çay gibi demlenme, infüzyon halinde, dahilen krem gibi v.s bunlar satıcılar tarafından iyi tarif edilmese yarardan çok zarar ve hatta hastayı ölümle kadar götürebilir (Öztürk ve ark. 2005., Akan ve ark 2005b., Akan ve ark 2005c., Baytop, 1963., Faydalıoğlu, 2011).

Bu çalışma kapsamında şanlıurfa/Türkiye aktarlarında satılan ve il halkı tarafından etnobotanik özelliğe sahip tıbbi amaçla kullanılan bitkilerin envanterinin çıkartılması, bunların fitoterapik açıdan değerlendirilmiştir

MATERYAL METOD

Çalışmanın yapıldığı Şanlıurfa ili yüzölçümü 18.584 km² dir. Şanlıurfa'nın ortalama yükseltisi 518 m.dir. Şanlıurfa ili Güneydoğu Toroslar'ın orta kısmının güney etekleri üzerindedir. İlin kuzeyinde yer alan dağlar ve yüksek tepeler genellikle güneye doğru gittikçe alçalır. Büyük ovalar güney yarısındadır. Sıra tepeler oldukça yaygın olup bunların arasında batıdan doğuya doğru sıralanan Sıruç, Harran ve Viranşehir ovaları bulunmaktadır. Batısından geçen sınırları içersinden geçen Fırat nehri üzerinde Atatürk, Birecik ve Kargamış Barajları bulunmaktadır. Son verilere göre nüfusu 1.940.627' kişi dir (Aslan 2013).

Şanlıurfa merkezde aktarlarda satılan ve halk tarafından tıbbi amaçlı kullanılan bitkiler çalışmanın materyalini oluşturmaktadır. Bu çalışmada elde edilen veriler Şanlıurfa merkezde yapılan çalışmalarda bölge halkı ile yapılan ikili görüşmeler ve aktarlar ile bitkileri kullanan kişilerle yapılan anketlerden elde edilen bilgiler ışığında yapılmıştır. Aktarlardan alınan bitki parçaları teşhis edildikten sonra bu bitkilerin çoğuna numaralar verilerek doğal alanlarda fotoğrafları çekilmiştir (Davis, 1965-1985). Bu bitkilerin yanlış kullanım sonucu yan etkileri verilmiştir. Arıca bitkilerin bilimsel ve yöresel adı kullanılan kısmı, kullanım şekli , ne amaçla kullanıldığı belirtilmiştir. Derlenen bilgiler Şanlıurfa Etnobotanik veri tabanına kaydı yapılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Materyal ve yöntemde de belirtildiği gibi ilk aşamada ildeki aktarlarla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra ise bu aktarlardan elde edilen bilgilerin geçerli olup olmadığını tespit etmek için aktarlardan bu bitkileri alıp kullanan kişilere ulaşılmış ve bu kişilerle görüşmelerde bitkilerin kullanılma amaçları ve kullanım şekilleri ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Bu görüşmeler ışığında, tıbbi bitkiyi kullanan kişilerin yeterince faydasını görüp görmedikleri ile ilgili sorulan sorular incelendiğinde kişiler genelde bu bitkilerden yarar gördüklerini ancak internet ortamında yaptıkları araştırmalardan hastalık tedavisinde benzer hastalığa karşı da iyi gelen farklı bitkilerin karışımlarını da kullandıklarını belirtmişlerdir. Şanlıurfa ili halkının tıbbi bitkileri Şanlıurfa ili halkının tıbbi bitkileri kullanma yöntemleri, bilimsel adı , yöresel adı, kullanma şekli ve bitkinin ne amaçla kullanıldığı Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1.

Bitkinin Familyası	Bitkinin Bilimsel adı	Bitkinin yöresel adı	Bitkinin kullanılan kısmı	Bitkinin kullanım şekli	Bitkinin amaçla kullanıldığı ne
<i>Asteraceae</i>	<i>Achillea millefolium</i> L.	Civan perçemi	Yaprak çiçek meyva	Dekoksiyon	Böbrek taşı düşürme, kanın temizlenmesi
<i>Lamiaceae</i>	<i>Salvia officinalis</i> L.	Ada çayı	Yaprak Çiçek	İnfüzyon	Öksürük, gribal enfeksiyon, boğaz iltihabı
<i>Asteraceae</i>	<i>Helichrysum arenarium</i> DC.	Altın otu	Çiçek	İnfüzyon	Diüretik, varis, böbrek taşı düşürme
<i>Umbelliferae</i>	<i>Pimpinella anisum</i> L.	Anason	Bitkinin tamamı	İnfüzyon	Gaz söktürücü, astım, bronşit, öksürük
<i>Cupressaceae</i>	<i>juniperus communis</i> L.	Ardıç	Meyve Yaprak	İnfüzyon Dekoksiyon	Diüretik, iştah açıcı
<i>Rosaceae</i>	<i>Alchemilla vulgaris</i> l.	Aslan pençesi	Yaprak Çiçek	İnfüzyon	Kadın hastalıklarında
<i>Asteraceae</i>	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	Aspir	Çiçekleri	infüzyon	Baharat ve iştah açıcı
<i>Asteraceae</i>	<i>Calendula officinalis</i> L.	Aynı Sefa	Çiçek	Haricen Dâhilen	mide ülseri, yara iyileştirici, sarılık
<i>Lamiaceae</i>	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	Biberiye	Yaprak	Haricen	Saçın beslenmesinde
<i>Ranunculaceae</i>	<i>Nigella sativa</i> L.	Çörek otu	Tohum	İnfüzyon	Diş ağrısı, vücut direncini

					artırmada.
<i>Lauraceae</i>	<i>Laurus nobilis</i> L.	Defne	Yaprak	infüzyon	Migren, soğuk algınlığı,saç bakımı
<i>Borraginaceae</i>	<i>Alkanna tinctoria</i> Boiss.	Havaciva otu	Kök	Dekoksiyon	Ağrıkesici, ,egzama, öksürük mide iltihabıyara iyileştirici
<i>Malvaceae</i>	<i>Tilia .tomentosa</i> M.	İhlamur	Yaprak Çiçek	İnfüzyon	Soğuk algınlığı, öksürük, bronşit
<i>Urticaceae</i>	<i>Urtica.dioica</i> L.	Isırgan	Bitkinin tamamı	İnfüzyon Dekoksiyon	Egzama, sedef, saç besleyici, kanser tedavisinde
<i>Elaegnaceae</i>	<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	İğde	Meyve Çiçek	Haricen Dekoksiyon	İshal, öksürük
<i>Fabaceae</i>	<i>Ceratonia siliqua</i> L.	Keçiboynuzu	Meyve	Dekoksiyon	kansızlık (anemi), faranjit,soğuk algınlığı,astım-bronşit,
<i>Lamiaceae</i>	<i>Thymbra spicata</i> L.	Kekik	Yaprak Çiçek	İnfüzyon	Soğuk algınlığı
<i>Linaceae</i>	<i>Linum. usitatissimum</i> L.	Keten	Tohum	İnfüzyon	Besin takviyesi, kolesterol, öksürük
<i>Umbelliferae</i>	<i>Cuminum .cyminum</i> L.	Kimyon	Tohum	İnfüzyon	Gaz giderici, dış ağrısı için
<i>Lamiaceae</i>	<i>Lavandula angustifolia</i> Mill.	Lavanta	Çiçek	İnfüzyon	Saç ve cilt bakımı
<i>Rosaceae</i>	<i>Prunus mahaleb</i> L.	Mahlep	Meyve	İnfüzyon Dekoksiyon	Sakinleştirici ve diüretik etki
<i>Fabaceae</i>	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	Meyan kökü	Kök	İnfüzyon Dekoksiyon	Diüretik ve soğuk algınlığı, böbrek hastalıklarında

<i>Lamiaceae</i>	<i>Mentha spicata</i> L.	Nane	Yaprak Çiçek	İnfüzyon	Mide ağrısı, diş ağrısı,bağışıklık direnci güçlendirici
<i>Punicaceae</i>	<i>Punica granatum</i> L.	Nar	Meyve	İnfüzyon	Diüretik, kabızlık, immün sistem
<i>Myrtaceae</i>	<i>Eucalyptus globulus</i> Labill.	Ökalyptus	Yaprak	İnfüzyon	Burun açıcı, sinüzit, hemoroit
<i>Asteraceae</i>	<i>Tussilago farfara</i> L.	Öksürük otu	Çiçek	İnfüzyon	Öksürük, astım, bronşit
<i>Asteraceae</i>	<i>Artemisia absinthium</i> L.	Pelin otu	Yaprak	İnfüzyon	Diüretik, saçın beslenmesinde
<i>Asteraceae</i>	<i>Cephalaria armena</i> Boiss	Peygamber çiçeği	Yaprak Çiçek	İnfüzyon	Migren, antienflamatuar, egzama.
<i>Umbelliferae</i>	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	Rezene	Meyve Tohum	İnfüzyon	Gaz giderici, diüretik
<i>Orchidaceae</i>	<i>Orchis maculata</i> L.	Salep	Kök	İnfüzyon	Öksürük,bronşit tedavisinde
<i>Asteraceae</i>	<i>Achillea biebersteini</i> Hub.-Mor.	Sarı civanperçemi	Bitkinin tamamı	Dekoksiyon	karaciğeri temizleyici, kadın hastalıklarında, baş ağrısı
<i>Guttiferae</i>	<i>Hypericum perforatum</i> L.	Sarı kantaron	Çiçek Yaprak	Haricen İnfüzyon	Antienflamatuar, yara iyileştirici, cilt yenileyici
<i>Malvaceae</i>	<i>Althaea officinalis</i> L.	Hatmi	Çiçek	İnfüzyon	Öksürükte, boğaz iltihaplarında, gargara
<i>Asphodelaceae</i>	<i>Aloe vera</i> L.	Sarısabır	Uçucu Yağı	Haricen	Hepatit, yara iyileştirici ve nemlendirici
<i>Asteraceae</i>	<i>Euryops pectinatus</i> L.	Sarı papatya	Çiçek	İnfüzyon	Gribal enfeksiyon, antienflamatuar

<i>Fabaceae</i>	<i>Cassia angustifolia</i> L.	Sinnameki	Yaprak	İnfüzyon	Zayırlamak, saç bakımı, damar tıkanıklığı, romatizma
<i>Lauraceae</i>	<i>Cinnamomum verum</i> L.	Tarçın	Kabuk	İnfüzyon	Soğuk algınlığı, Gribal enfeksiyon
<i>Zingiberaceae</i>	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe	Zencefil	Kök Yaprak	İnfüzyon	Astım, bronşit, diüretik, mide ağrılarında
<i>Zingiberaceae</i>	<i>Curcuma longa</i> L.	Zerdeçal	Kök	İnfüzyon	Toksin atıcı, öksürük, hücre yenileyici
<i>Rhamnaceae</i>	<i>Ziziphus jujuba</i> L.	hünnap	meyve	İnfüzyon Dekoksiyon	Astım ve solunum sistemi hastaları
<i>Nitrariaceae</i>	<i>Peganum harmala</i> L.	Nazarlık otu	tohum	İnfüzyon	Soğuk algınlığı nezle ve grip
<i>Verbenaceae</i>	<i>Vitex agnus-castus</i>	Hayıt	tohum yaprak	İnfüzyon	mide bulantısı uykusuzluk, bağırsak sancısı romatizma
<i>Convolvulaceae</i>	<i>Convolvulus arvensis</i> L.	Tarla sarmaşığı	Çiçek, dal yaprak	İnfüzyon	safra söktürücü ve kurt düşürücü
<i>Anacardiaceae</i>	<i>Pistacia terebinthus</i> L.	Bittım menengiç	Meyve, tohum	İnfüzyon Dekoksiyon	Bronşite, nefes darlığına, öksürüğe ve balgama sökmesi

Tablo 1. Şanlıurfa ili halkının tıbbi bitkileri kullanma yöntemleri, bilimsel adı , yöresel adı, kullanma şekli ve bitkinin ne amaçla kullanıldığı gösterilmiştir.

SONUÇ VETARTIŞMA

Bu çalışma sonucunda gıda ve tıbbi amacı için kullanılan 25 familyaya ait, 44 takson ve bunlara ait yerel bilgiler toplanmış, bilimsel Latince adları, kullanılan kısımları ve kullanım amaçları ile birlikte listelenmiştir Aktarlardan tıbbi bitkileri alıp kullananların eğitim durumları incelendiğinde, ilkökul ve ortaokul mezunu olan kişiler verdikleri cevaplarda ebeveynlerinden öğrendikleri bilgiler ile bu bitkileri kullanmaya devam ettiklerini bunun yanında ürünü bildiklerinden dolayı kullanım talimatlarını okumadıklarını ifade etmişlerdir. Üniversite mezunu olanlarda verilen cevaplar incelendiğinde ürünün kullanım talimatını okuduklarını, ürünle ilgili web ortamı ve görsel ortamlardan bilgi sahibi olduklarını buna karşın kullanım talimatlarını ayrıca araştırdıklarını belirtmişlerdir. Fakat yapılan araştırmada ilginç olan sonuç, bu bitkilerin nasıl kullanıldığını içeren başta FFD monografı olmak üzere bitkileri kullananlar bu monografardan hiçbir şekilde haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Aktarla yapılan görüşmelerde, adaçayı, çörek otu, kekik, nane,

ihlamur, keten tohumu, tarçın, zencefil ve zerdeçalın tıbbi bitkiler olarak en çok sorulan, talep gören ve satılan ürünler olduklarını belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde tıbbi bitkilerin kullanım şekillerinden en çok infüzyon (demleme) tercih edilmektedir. Bu da fitoterapi uzmanlarının verdikleri bilgiler, tıbbi bitki kullanım kılavuzları ve monograflar ile örtüşmektedir. Yine aktarlarda bulunan drogların önemli bir kısmının bitkilerin meyve, yaprak, kök, çiçek, tohum gibi bitkinin farklı organlarından ve bunların kurutulularak hazırlanmış kısımlarından meydana geldiği belirlenmiştir. Diğer taraftan drogların kullanım şekilleri ve saklanabilecekleri süreler belirtilmemiştir. Tıbbi bitkiler, aktarlardan tek, karışım ya da hazır drog karışımı şeklinde satın alınmaktadır. Tıbbi bitkilerde drogların içerdiği etken maddelerin bileşen ve miktarları yetiştikleri bölgenin iklim özelliklerine ve uygulanan yöntemlere göre değişiklikler gösterebilmektedir. Günümüzde toplanması yapıp satılan tıbbi bitkilerde herhangi bir standart yöntemden bahsetmek mümkün değildir. Kullanılan tıbbi bitkilerin herhangi bir standardının olmaması özellikle ihracatta önemli bir sorun olarak görülmüştür. İhracatın artırılması için bu türlerde standardizasyona gidilmeli, kültüre alınan tıbbi bitki sayısı artırılmalıdır. Bunun yanında bilinçsiz olarak doğal ortamlarından toplanarak satılan bitkilerin sayılarının hızla azalması türün yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalınması kültüre alınma zorunluluğunu bir kere daha ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde tıbbi bitkinin doğal ortamında koruma altına alınması sağlanmış olacaktır. Sentetik yolla elde edilen ilaçlara nazaran tıbbi bitkilerden elde edilen etkili maddelerin çok yönlü etki göstermesi ve yan etkilerinin olmaması tıbbi bitkilerin önemini daha da arttırmıştır (Kurt ve Karaoğlu 2018, Nakipoğlu ve Otan, 1992; Dağcı ve ark. 2002, Çelik ve Yuvalı, 2007). Sentetik ilaçların yan etkilerinin olması özellikle sağlıkta doğal ürünlere doğru gidişi hızlandırmış tamamlayıcı tıpa olan ilgi giderek artmış fitoterapi (bitkilerle tedavi) önem kazanmaya başlamıştır. Tıbbi bitkilere olan talepten dolayı son yıllarda aktarların sayılarının oldukça arttığı görülmektedir. Bu bağlamda aktarlık gün geçtikçe önemi daha da artan bir meslek haline gelmektedir. Aktarlık önemli meslek haline gelirken herhangi bir eğitim almamış kişilerin de bu mesleği yapabilmesi mesleğin dezavantajları arasında sayılmaktadır. Böyle durumların istismar edilmemesi için eğitimlere ve denetimlere önem verilmeli özellikle bu mesleği yapacak kişiler ya tıbbi aromatik bitki teknikleri olmalı ya da bu teknikler şirket bünyelerinde istihdam edilmelidir. Ayrıca bu bitkileri satanlar kesinlikle fitoterapi konusunda eğitim almış olmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- Arslan N., Baydar H., Kızıl S., Karık ü, Şekeroğlu N.,Gümüşçü A., 2015 Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Üretiminde Değişimler ve yeni Arayışlar., TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Türkiye Ziraat Mühendisleri VIII.Teknik Kongresi 12-16 ocak 2015, Çankaya Belediyesi Çağdaş sanatlar merkezi Ankara Bildiriler kitabı 1 s.483-507
- Aslan M., 2013 Plants Used for Medical Purooses in Şanlıurfa (Turkey) Ksu J. Nat. SCI. 16 (4) s.25
- Akan, H., Aslan, M. ve Eker, i., 2004. Capparis L. (Kebere) cinsinin GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) bölgesindeki islenmesi, ihracatı ve son populasyon durumu, Ot Sistematik Botanik Dergisi, 11 (1): s.105- 118.
- Akan, H., ve Aslan, M., Balos M.M., 2005a. A Folkloric and Ethnobotanical Research on Sanliurfa Isot, IVth International Congress of Ethnobotany (ICEB 2005), Istanbul, p.15.
- Akan, H., Aslan, M., ve Balos, M. M., 2005b. GAP Yoresindeki Tıbbi ve Aromatik Bitkiler, TBAG/C.SEK/22 Nolu Proje sonuc raporu, s.136.
- Akan, H., Asian, M., ve Balos, M. M., 2005c. Sanliurfa Semt Pazarlarında Satılan Dogal Bitkilerin Etnobotanigi. Ot Sistematik Dergisi, 12 (2): s.43-58.
- Baytop, T., 1963. Turkiye'nin Tibbi ve Zehirli Bitkileri, istanbul Universitesi Yaymlan, No; 1039, istanbul.,s.34-37

- Davis, PH. (ed.), 1965-1985. Flora of Turkey and the East Aegean Islands, vol. 1-9, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dağcı E, İzmirli M, Dığrak M, 2002. Kahramanmaraş İlinde Yetişen Bazı Ağaç Türlerinin Antimikrobiyal Aktivitelerinin Araştırılması, KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi 5(1):38-46.
- Çelik E, Yuvalı Çelik G 2007. Bitki Uçucu Yağlarının Antimikrobiyal Özellikleri, Orlab On-Line Mikrobiyoloji Dergisi, 5 (2):1-6.
- Faydaoğlu, E., ve Sürücüoğlu M., S. 2011. Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, 11 (1): s.52 – 67
- Gül A, Çelik AD (2016). Tıbbi ve Aromatik Bitki Yetiştiriciliği ve Dış Ticareti: Hatay İli Örneği. Journal of Agricultural Faculty of Mustafa Kemal University, 21(2):227-235.
- Kurt P. Ve Karaoğlu E., 2018, Bartın’da Aktarlarda Satılan Tıbbi Aromatik Bitkiler ve Ülkemizdeki Pazar Payları, Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 20 (1) s. 73-80
- Nakipoğlu M, Otan H 1992., Tıbbi Bitkilerin Flavonitleri, Anadolu, J. of AARI, 4 (1): s.70 – 93
- Şekeroğlu, N. ve Kocaçalışkan U., 2015, ‘‘Türkiye’ de Tıbbi ve Aromatik bitkiler konusundaki çalışmalar ve yasal düzenlemeler’’ TÜRKTOB (Türkiye Tohumlar Bilgi Dergisi temuz-eylül 2015 yıl 4 sayı 15 s. 34-39
- Ozel A., 1999. Güneydogu Anadolu Bolgesi Tıbbi ve Aromatik Bitkileri, GAP I. Tanım Kongresi, Şanlıurfa, s.869-876
- Öztürk, M., Uskun, E., Özdemir, R., Çınar, M., Alptekin, F., Doğan, M. 2005. Isparta İli’nde Halkın Geleneksel Tedavi Tercihi, T K J Medical Ethics, 13, s.179-186.
- Saya, O., 2001. GAP Yoresindeki Tıbbi ve Endemik Bitkiler, Türkiye Çevre Vakfı, Yayın No: 143, s.105-106